TALABALARNING KASBIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA TARIXIY-ME’MORIY MEROS OBYEKTLARIDAN FOYDALANISH

Berikbayev Alisher Alikulovich
Guliston davlat universiteti, Amaliy san’at va dizayn kafedrasi

Annotatsiya: Maqolada tarixiy-me’moriy meros obyektlaridan oliy ta’limda foydalanishning kasbiy-pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Arxitektura, dizayn va tasviriy san’at yo‘nalishlari talabalarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishga xizmat qiluvchi manbaviy tahlil, grafik tadqiqot, loyiha va refleksiya bosqichlariga asoslangan integrativ metodika taklif etiladi.

Kalit so‘zlar: kasbiy kompetentlik, tarixiy-me’moriy meros, madaniy meros, arxitektura ta’limi, dizayn ta’limi, tasviriy san’at, loyiha faoliyati, grafik tahlil, ijodiy tafakkur, fazoviy tafakkur, milliy qadriyat, kasbiy ko‘nikma, integrativ yondashuv, raqamli texnologiya, refleksiya.

Kirish

Globallashuv, raqamlashtirish va kasbiy faoliyat mazmunining tez o‘zgarishi oliy ta’limdan faqat nazariy bilim berishni emas, balki bilimni real kasbiy vaziyatda qo‘llay oladigan, mustaqil qaror qabul qiladigan, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayangan holda ijodiy yechim ishlab chiqadigan mutaxassisni tayyorlashni talab etmoqda. Shu sababli kasbiy kompetentlikni rivojlantirish bugungi ta’limning ustuvor vazifalaridan biri sifatida qaraladi. Ayniqsa, arxitektura, interyer dizayni, tasviriy san’at va muhandislik grafikasi kabi yo‘nalishlarda kasbiy kompetentlik nazariy bilim, amaliy mahorat, fazoviy tafakkur, estetik did, loyiha madaniyati hamda tarixiy-madaniy kontekstni anglashning birligi orqali namoyon bo‘ladi.

O‘zbekistonning Samarqand, Buxoro, Xiva, Shahrisabz, Termiz va boshqa tarixiy hududlarida shakllangan me’moriy meros namunalari talaba uchun faqat tarixiy ma’lumot manbai emas. Ular proporsiya, kompozitsiya, konstruksiya, bezak, rang, material, muhit va funksiyaning o‘zaro uyg‘unligini bevosita o‘rganish imkonini beradigan tabiiy “ochiq darslik” vazifasini bajaradi. Tarixiy obidalarni ta’lim jarayoniga maqsadli integratsiya qilish talabaning kasbiy faoliyatga oid kuzatuvchanligi, tahliliy fikrlashi va ijodiy qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, tarixiy-me’moriy meros ko‘pincha ta’limda tarixiy ma’lumot yoki illyustrativ material sifatida qo‘llanadi, biroq uning kasbiy kompetentlikni shakllantiruvchi didaktik resurs sifatidagi imkoniyatlari yetarlicha tizimlashtirilmagan. Shuning uchun tarixiy-me’moriy obyektni “ko‘rish va eslab

qolish” darajasidan “tahlil qilish, chizish, modellashtirish, loyiha yechimida qayta talqin qilish va asoslash” darajasiga olib chiqadigan metodik tizim zarur.

Tarixiy-me’moriy merosning kasbiy-ta’limiy salohiyati

Tarixiy-me’moriy obyekt o‘zida bir nechta bilim sohasini birlashtiradi: tarix, san’atshunoslik, arxitektura, konstruksiya, muhandislik grafikasi, dizayn, materialshunoslik va estetikani. Shu jihatdan u fanlararo ta’lim uchun qulay obyekt hisoblanadi. Masalan, talaba tarixiy madrasaning fasadini o‘rganar ekan, bir vaqtning o‘zida simmetriya, geometrik modul, ravoq va gumbaz tuzilishi, bezak ritmi, rang uyg‘unligi hamda kompozitsion markaz tushunchalarini amaliy kuzatadi.

N. Botirova tarixiy-me’moriy yodgorliklardan foydalanish ta’lim oluvchilarning tarixiy bilimini boyitishi, illyustrativ materiallar va ekskursiyalar esa intellektual hamda ma’naviy rivojlanishga xizmat qilishini qayd etadi [1]. Ushbu fikrni oliy kasbiy ta’lim sharoitiga tatbiq etganda, obida bilan ishlash nafaqat tarixiy xotirani mustahkamlaydi, balki mutaxassislikka oid tahlil va loyiha ko‘nikmalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

A. Dauletbaeva tarixiy-me’moriy yodgorliklar bilan tanishish talabalarda madaniy ildizlarni anglash, hududiy mansublik va vatan tuyg‘usini rivojlantirishini ko‘rsatadi [2]. Kasbiy ta’lim nuqtai nazaridan bu jihat ayniqsa muhim: o‘z milliy me’morchilik maktabini bilmagan dizayner yoki arxitektor zamonaviy loyiha yechimida mahalliy identifikatsiyani mazmunli ifodalashi qiyin. Demak, tarixiy merosni o‘rganish kasbiy kompetentlikning qadriyatli-motivatsion komponentini ham mustahkamlaydi.

D. Qurvonboyeva va N. Suyarov tarixiy yodgorliklarning estetik, tarbiyaviy va didaktik imkoniyatlari talabalarning ijodiy qobiliyatini shakllantirish uchun muhim ekanini ta’kidlaydi [3]. Bu xulosa tarixiy obidalarni ijodiy topshiriqlar, grafik tahlil, eskiz va loyiha interpretatsiyasi bilan bog‘lash zarurligini ko‘rsatadi.

Kasbiy kompetentlikning tarkibiy komponentlari

Tarixiy-me’moriy meros bilan ishlash jarayonida kasbiy kompetentlikni bir nechta o‘zaro bog‘liq komponentlar orqali ko‘rib chiqish maqsadga muvofiq. Birinchisi - kognitiv komponent bo‘lib, u talabaning me’moriy uslublar, konstruktiv tizimlar, kompozitsion qonuniyatlar, tarixiy davr va bezak san’ati haqidagi bilimlarini qamrab oladi. Ikkinchisi - operatsion-amaliy komponent; bunda o‘lchash, chizma bajarish, eskizlash, maketlash, modellashtirish va loyiha yechimini ishlab chiqish ko‘nikmalari shakllanadi.

Uchinchi komponent - ijodiy-loyihaviy kompetentlik. Talaba tarixiy namunani mexanik ko‘chirmasdan, uning kompozitsion tamoyili, shakl hosil qilish mantiqi yoki

bezak motivini zamonaviy vazifaga mos ravishda qayta talqin qila olishi kerak. To‘rtinchi - axborot-raqamli komponent. Hozirgi mutaxassis tarixiy obyektga oid ma’lumotni izlash, saralash, foto va grafik materiallarni tahlil qilish, AutoCAD, SketchUp, Revit, 3ds Max yoki Blender kabi dasturlarda qayta ishlash imkoniyatiga ega bo‘lishi zarur.

Beshinchi - qadriyatli-refleksiv komponent. Talaba tarixiy meros obyektiga oddiy “forma manbai” sifatida emas, balki madaniy xotira va professional mas’uliyat obyektiga munosabat bildira olishi, o‘z loyiha qarorining tarixiy muhitga mosligini asoslab bera olishi lozim. Ana shu komponentlarning integratsiyasi kasbiy kompetentlikni faqat texnik ko‘nikmalar yig‘indisidan yuqori darajadagi professional tayyorgarlikka olib chiqadi.

Tarixiy-me’moriy meros asosida kasbiy kompetentlikni rivojlantirish metodikasi

Taklif etilayotgan metodika talabaning tarixiy obyekt bilan ishlashini ketma-ket yetti bosqichda tashkil etishni nazarda tutadi. Metodikaning asosiy g‘oyasi - obidani tayyor axborot sifatida o‘rgatish emas, balki talabaning mustaqil kasbiy tadqiqoti uchun muammoli obyektga aylantirishdir.

Bosqich	Faoliyat mazmuni	Rivojlantiriladigan kompetensiya
1. Manbaviy-tanishuv	Obyektning tarixi, vazifasi, mualliflik yoki qurilish davri, uslubiy xususiyatlari va mavjud manbalarini o‘rganish	Kasbiy axborotni izlash va saralash
2. Vizual kuzatuv	Fasad, reja, hajm, ritm, rang, material va bezakni bevosita yoki foto materiallar asosida tahlil qilish	Kuzatuvchanlik va estetik tahlil
3. Grafik tahlil	Proporsiya, modul, simmetriya, geometrik tuzilish, reja-fasad-qirqim bog‘lanishini chizma orqali aniqlash	Grafik va fazoviy kompetentlik
4. Raqamli qayta ishlash	AutoCAD yoki 3D dasturlarda obidaning ayrim qismlarini chizish va modellashtirish	Raqamli va texnologik kompetentlik
5. Muammoli loyiha	Tarixiy tamoyil yoki elementni zamonaviy interyer, kichik me’moriy shakl yoki grafik kompozitsiyada qayta talqin qilish	Ijodiy-loyihaviy kompetentlik
6. Taqdimot va himoya	Loyiha qarori, manbalar va tanlangan usulni og‘zaki hamda vizual asoslash	Kommunikativ va kasbiy argumentatsiya
7. Refleksiya va baholash	Natijani mezonlar asosida tahlil qilish, xato va yutuqlarni aniqlash	O‘z-o‘zini baholash va kasbiy refleksiya

Jadvalda keltirilgan bosqichlar bir-biridan ajratilgan mustaqil mashqlar emas. Ular yagona kasbiy faoliyat zanjirini hosil qiladi: manbani o‘rganishdan grafik

tahlilga, grafik tahlildan loyiha yechimiga, undan esa asoslangan kasbiy refleksiyaga o‘tiladi. Bunda o‘qituvchi tayyor yechimni ko‘rsatib beruvchi emas, balki muammoli vaziyatni tashkil etuvchi, manbalarni tanlashga yo‘naltiruvchi va natijani mezonlar orqali baholovchi fasilitator vazifasini bajaradi.

Amaliy topshiriqlar tizimi

Metodikaning samaradorligi topshiriq mazmuniga bevosita bog‘liq. Tarixiy merosga oid topshiriqlar faqat “obida haqida ma’lumot tayyorlash” ko‘rinishida berilsa, kasbiy kompetentlikka ta’siri cheklangan bo‘ladi. Shu sababli topshiriqlar amaliy professional harakatni talab qilishi kerak. Masalan, “tanlangan tarixiy obidaning fasadidagi asosiy kompozitsion o‘qlar va proporsional nisbatlarni aniqlang”, “ravoq yoki gumbaz geometriyasini chizma asosida tahlil qiling”, “milliy bezak motivini zamonaviy interyer elementiga transformatsiya qiling”, “tarixiy obyektning bir qismini 3D model sifatida qayta yarating va qabul qilingan yechimni manbalar bilan asoslang” kabi vazifalar shunday xarakterga ega.

Baholash mezonlarini takomillashtirish

Kasbiy kompetentlikni rivojlantirish jarayonida natijani faqat yakuniy chizma yoki modelning tashqi ko‘rinishi bilan baholash yetarli emas. Baholashda jarayonning ilmiyligi va kasbiy asoslanganligi ham hisobga olinishi kerak. Shu maqsadda besh mezondan foydalanish taklif etiladi: manbaviy asoslanganlik; grafik-texnik aniqlik; tarixiy-me’moriy xususiyatlarni anglash; ijodiy transformatsiya sifati; loyiha yechimini kasbiy asoslay olish.

Mazkur mezonlarning har biri boshlang‘ich, o‘rta va yuqori darajalarda baholanishi mumkin. Masalan, yuqori darajadagi talaba bir nechta ishonchli manbani qiyoslaydi, obyektning kompozitsion va konstruktiv mantiqini aniq tushuntiradi, grafik ishni me’yorlarga muvofiq bajaradi, tarixiy elementni zamonaviy vazifaga mexanik nusxasiz transformatsiya qiladi va qarorini dalillar bilan himoya qiladi. Bu yondashuv baholashni subyektiv “chiroyli-chiroyli emas” mezonidan kasbiy natijaga yo‘naltiradi.

Muhokama

Shu bois tarixiy merosni kasbiy ta’limga integratsiya qilishda uchta tamoyil ustuvor bo‘lishi lozim: birinchidan, tarixiy ishonchlilik - talaba foydalanayotgan ma’lumotning manbasi aniq bo‘lishi; ikkinchidan, kasbiy faoliyatga yo‘naltirilganlik - har bir topshiriq real kasbiy harakat bilan bog‘lanishi; uchinchidan, ijodiy qayta talqin - tarixiy shakl ko‘chirib olinmasdan, uning mazmuniy va kompozitsion tamoyili zamonaviy vazifada qayta ishlanishi.

Xulosa

Tarixiy-me’moriy meros obyektlaridan maqsadli foydalanish arxitektura, dizayn, tasviriy san’at va muhandislik grafikasi yo‘nalishlari talabalarining kasbiy kompetentligini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Bunda meros obyekti nazariy ma’lumot yoki ko‘rgazmali vosita darajasida qolmay, kasbiy tahlil, grafik tadqiqot, raqamli modellashtirish, ijodiy loyiha va refleksiya uchun integrativ didaktik resursga aylanadi.

Taklif etilgan manbaviy-tanishuv, vizual kuzatuv, grafik tahlil, raqamli qayta ishlash, muammoli loyiha, taqdimot-himoya hamda refleksiya bosqichlaridan iborat metodika talabaning kognitiv, operatsion-amaliy, ijodiy-loyihaviy, axborot-raqamli va qadriyatli-refleksiv komponentlarini o‘zaro bog‘liq holda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, tarixiy-me’moriy merosni oliy ta’limdagi maxsus fanlar mazmuniga tizimli integratsiya qilish nafaqat milliy madaniy qadriyatlarni anglashni kuchaytiradi, balki kelajak mutaxassisining zamonaviy kasbiy muammolarni tarixiy tajriba, texnologik vositalar va ijodiy tafakkur uyg‘unligida hal qilish qobiliyatini ham shakllantiradi. Bu esa kasbiy kompetentlikni rivojlantirishning mazmunan boy, amaliy va milliy kontekstga tayangan istiqbolli yo‘nalishidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Botirova N.R. The Significance of Architectural Monuments in Increasing the Effectiveness of History Lessons // European International Journal of Pedagogics. - 2024. - Vol. 4, Issue 12. - P. 105-107.
2. Dauletbaeva A.M. The Role of Historical Architectural Monuments in the Development of a Sense of Homeland among Modern Students (in the Example of the Architectural Monuments of the Republic of Karakalpakstan) // American Journal of Applied Science and Technology. - 2024. - Vol. 4, Issue 7. - P. 41-45.
3. Qurvonboyeva D., Suyarov N. Forming Students' Creative Ability through Studying Historical Monuments in Uzbekistan // Universal International Scientific Journal. - 2025. - P. 243-246.
4. UNESCO. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage. - Paris, 1972.
5. The London Charter for the Computer-based Visualisation of Cultural Heritage. Version 2.1. - London, 2009.